

Саксонов Владислав Борисович,

доцент кафедри теорії

та історії держави і права,

кандидат юридичних наук, доцент

Іванов Максим Олександрович,

слухач магістратури II курсу

факультету підготовки фахівців

для підрозділів превентивної діяльності

(Дніпропетровський державний

університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Поняття цивільно-правового зобов'язання закріплено на законодавчому рівні у ст. 509 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, в якій зазначено, що «зобов'язанням є *правовідношення*, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [1]. Але попри те, що визначення поняття зобов'язання достатньо чітко сформульовано на легальному рівні, воно й досі неоднозначно використовується як у ЦК України та інших актах національного законодавства, так і у вітчизняній юридичній доктрині [2, с. 89].

Насамперед підкреслимо, що ключовим словом у визначенні поняття зобов'язання, закріпленому в ст. 509 ЦК України, є «правовідношення» (не «правовідносини»). Тому, як слушно зауважив з цього приводу А. Г. Ярема, у ст. 509 ЦК України зобов'язання визначається як правовий зв'язок між двома суб'єктами (сторонами), що має односторонню спрямованість: на одну сторону зобов'язання покладається обов'язок вчинити певну дію чи утриматися від її здійснення, іншій стороні зобов'язання надається право, що кореспондує обов'язку першої [4, с. 168-169]. У такий же спосіб формулюються поняття господарських зобов'язань цивільно-правового характеру і в Господарському кодексі України – загального визначення господарського зобов'язання у ст. 173 ГК України, майново-господарського зобов'язання у ст. 175 ГК, організаційно-господарського зобов'язання у ст. 176 ГК [3]. На думку дослідника ці визначення правильно розкривають сутність зобов'язання, адже зобов'язання (як правовідношення) завжди є одностороннім юридичним зв'язком, в якому одна його сторона має виключне право, а інша несе відповідний обов'язок. У зобов'язальних же правовідносинах кожна сторона вважається кредитором у тому, що вона має право вимагати від другої сторони, і боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь іншої сторони [4, с. 168-169].

Слід наголосити, що у ч. 1 ст. 509 ЦК України наводиться визначення поняття зобов'язання, яке є традиційним. Так, у римському праві зобов'язання розглядалось як юридична ситуація, заснована на особистому зв'язку між конкретними учасниками цивільного обігу (сторонами), яка полягає у формальній можливості для однієї з них (кредитора) вимагати від іншої (боржника) визначеної поведінки (надання) на свою користь [5, с. 124].

Таке класичне формулювання було взято за основу і розробниками цивільного законодавства Радянської України. Так, у ЦК УРСР 1922 р. (в ст. 107) було передбачено, що у силу зобов'язання одна особа – кредитор має право вимагати від іншої особи – боржника певної дії, зокрема, передання речей чи сплати грошей, або утримання від дії. Аналогічне по суті, але більш розширене визначення поняття зобов'язання, в якому передбачалося як право кредитора, так і обов'язок боржника, містив ЦК УРСР 1963 р. Відповідно до ст. 151 цього кодексу в силу зобов'язання одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, як-от: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші та інше або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [6, с. 26-27]. Отже, у всіх вказаних статтях цивільно-правове зобов'язання визначається як зв'язок виключно односторонньої спрямованості, де одна сторона зобов'язується, а інша вправі вимагати виконання відповідного обов'язку.

Зазначена позиція знайшла відображення і в цивільному праві та законодавстві інших держав. У французькій правовій доктрині зобов'язання визначається як правовий зв'язок, в силу якого одна особа повинна стосовно іншої особи – кредитора вчинити певну дію або утриматися від цього [6, с. 418-419] [5, с. 125]. Згідно статті 1102 Цивільного кодексу Франції за двостороннім договором сторони беруть на себе зустрічні зобов'язання (тобто на підставі договору виникає не одне а якнайменше два зобов'язання) [6, с. 23].

Розробники Німецького цивільного уложення виходили із загального визначення зобов'язання, яке міститься у параграфі 241, згідно з яким в силу зобов'язання кредитор може вимагати від боржника його виконання [7, с. 27].

Відповідно до визначення зобов'язання, що наводиться у ст. 509 ЦК України, його сторони традиційно іменуються боржником і кредитором. Боржник – це сторона, яка несе обов'язок. Кредитор – сторона, яка має право. Обов'язком боржника та правом кредитора повністю вичерпується зміст зобов'язання. Тому, як зауважує А. Г. Ярема, у зобов'язанні завжди тільки дві сторони, не менше і не більше. Зобов'язання не можуть бути трьох- чи багатосторонніми. Такими можуть бути тільки зобов'язальні правовідносини або цивільно-правові договори [4, с. 170-171].

Окремо слід наголосити на тому, що правова природа зобов'язання як одностороннього правового зв'язку знайшла відображення й у вітчизняній судовій практиці. Зокрема у Листі ВССУ №10-74/0/4-13 від 16.01.2013 «Про деякі питання застосування статті 625 ЦК України», в якому зазначено, що

грошовим слід вважати будь-яке зобов'язання, яке складається з правовідношення, в якому праву кредитора вимагати від боржника виконання певних дій відповідає кореспондуючий обов'язок боржника сплатити гроші на користь кредитора. Аналогічний підхід висловлено й у Постанові Пленуму ВГСУ №14 від 17.12.2013 року «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань», а також у низці Постанов Верховного Суду України [8].

Водночас, у ч. 3 ст. 510 ЦК України визнається можливість такої ситуації, коли у зобов'язанні кожна із сторін одночасно має права (тобто є кредитором) і обов'язки (тобто є і боржником). Як вказує з цього приводу В. Г. Ротань, тут зобов'язання уже розглядається як усі правовідносини, що виникають на основі двостороннього договору, хоч відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК на підставі такого договору виникають якнайменше два зобов'язання, які є зустрічними і кожне з яких має свою підставу. Ці зустрічні зобов'язання утворюють зобов'язальні правовідносини [4, с. 28].

Н. Ю. Голубева запропонувала наступне доктринальне визначення зобов'язання: цивільне зобов'язання – це цивільне правовідношення, що опосередковує переміщення матеріальних і нематеріальних благ у цивільному обороті, в якому боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певну дію (певні дії) майнового або немайнового характеру чи утриматися від певної дії (певних дій), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (обов'язків), або обидві сторони виступають відносно одна одної кредиторами (щодо прав) і боржниками (щодо обов'язків) [9, с. 15]. Аналогічне по суті визначення авторка запропонувала ввести і до ЦК України.

При цьому, як стверджує А. Г. Ярема, зобов'язання, на відміну від зобов'язальних правовідносин, завжди є одностороннім юридичним зв'язком між правом кредитора та обов'язком боржника. Двосторонніх зобов'язань (на відміну від договорів), в яких одна сторона мала б права і несла обов'язки в цьому ж зобов'язанні, не існує. На думку дослідника двосторонні зобов'язання – це юридичний нонсенс, хоч він і дістав поширення у сучасній вітчизняній науці цивільного права та національному законодавстві. Подібні випадки є проявами втрати чіткого розуміння змісту категорії зобов'язання, що в певній мірі створює ситуацію правової невизначеності [4, сс. 168-169].

Насамкінець зауважимо, що правильне і коректне розуміння та використання поняття зобов'язання є надзвичайно важливим не тільки для теорії, а й для підвищення рівня практики правозастосування і юридичної культури в цілому. Тому подальші наукові розвідки цієї проблематики повинні сприяти формуванню чіткої правової визначеності поняття зобов'язання, однозначності розуміння його змісту, а також відокремленню від інших правових категорій [2, с. 91], зокрема таких, як «зобов'язальні правовідносини», «правочин» та «договір».

Бібліографічні посилання:

1. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.12.2021).
2. Саксонов В. Б. Зобов'язання цивільно-правового характеру та його співвідношення з іншими категоріями: проблеми теорії та практики. *Правова освіта та наука в умовах євроінтеграції*: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (18 березня 2021 р.). Дніпро : НТУ «ДП», 2021. С. 89-92.
3. Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. № 436-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 01.12.2021).
4. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / Під редакцією Яреми А. Г., Ротаня В. Г. К.: Реферат, 2005. 336 с.
5. Слома В. М. Поняття зобов'язання у цивільному праві. *Юридичний вісник*. 2016. №1 (38). С.123-128.
6. Карабань Я. А. Поняття зобов'язання за цивільним правом України. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. Серія: Правознавство. 2013. Т. 18. Вип. 1 (18). С. 22-29.
7. Аванесян Г. М. Правова доктрина зобов'язання у цивільному праві. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (заочна форма) «Формування та перспективи розвитку підприємницьких структур в рамках інтеграції до європейського простору». Полтава, 2019. 715 с.
8. Зозуля Н. Грошове зобов'язання: доктрина, законодавство та судова практика. *«Українське право»* 04.02.2019. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-rozzytsiya/groshove-zobov-yazannya-doktryna-zakonodavstvo-ta-sudova-praktyka> (дата звернення: 01.12.2021).
9. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2013. 42 с.

**Сало Єлизавета Русланівна,
Гіль Валерія Романівна,**
здобувачки вищої освіти
Навчально-наукового інституту
права та інноваційної освіти
**Науковий керівник –
к.ю.н. Ченік-Трегубенко О.С.**
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

**ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА**

Теорія держави і права - теоретико-правова навчальна дисципліна, вивчення якої покликане забезпечити засвоєння студентами загальнотеоретичних юридичних знань, найважливіших правових понять державно-правових явищ і категорій, оволодіння професійною юридичною лексикою. Саме в теорії держави та права розробляються основні категорії та